

Kristīne Līce

Latvijas pārstāve starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās
Tiesībsarga konference, 2014.gada 12.decembris

Valsts atbildības mehānisma efektivitāte cilvēktiesību aizskāruma gadījumā: nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi un Eiropas Cilvēktiesību tiesas lietās konstatētie problēmaspekti

Uzrunas mērķis:

- atgādināt no Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (Konvencija) izrietošo valsts pienākumu ne tikai nodrošināt Konvencijā definētās tiesības un brīvības, bet arī izveidot efektīvus nacionālos mehānismus, kas personai ļauj aizsargāt savas tiesības un brīvas, proti, izveidot nacionālos tiesību aizsardzības līdzekļus;
- identificēt kurās jomās Latvijai jāpievērš uzmanība nacionālo tiesību aizsardzības līdzekļu izveidei un nostiprināšanai.

Ievadam:

- Konvencija nav mākslīgi uzspiesti un Latvijai sveši standarti. Konvencija un Satversmes VIII nodaļa apraksta demokrātiskas valsts un privātpersonas mijiedarbības principus;
- par Konvenciju un tajā garantētajām tiesībām nedrīkst domāt kā par svešķermeni, kas mākslīgi pievienots vai pat pretstatīts nacionālajam procesam. Konvencijas prasību izpilde nedrīkst būt pašmērķis, jo valsts un tās tiesas nepastāv tikai tādēļ, lai izpildītu valsts noslēgto starptautisko līgumu prasības. Mērķis ir demokrātiska, droša un uz likuma varu balstīta ilgtspējīga sabiedrība, savukārt starptautisko tiesu, tajā skaitā Eiropas Cilvēktiesību tiesas (Tiesa), nolēmumi ir indikators (viens no), vai esam uz pareizā ceļa šī mērķa sasniegšanā.

Valsts pienākumu avots:

- Konvencijas izveidotais mehānisms darbojas saskaņā ar subsidiaritātes principu, proti, primārā atbildība par Konvencijā garantēto tiesību un brīvību nodrošināšanu gulstas uz valsts pleciem.
- šis subsidiaritātes princips izriet no trijām Konvencijas normām:
Konvencijas 1.pants:
„Augstās Līgumslēdzējas Puses nodrošina ikvienam, kas atrodas to jurisdikcijā, šīs Konvencijas I sadaļā minētās tiesības un brīvības”.

Konvencijas 13.pants:

„Ikvienam, kura tiesības un brīvības, kas noteiktas šajā Konvencijā, ir pārkāptas, ir tiesības uz efektīvu aizsardzību no valsts institūciju puses, neskatoties uz to, ka pārkāpumu ir izdarījušas personas, pildot publiskos dienesta pienākumus”

Konvencijas 35.panta 1.punkta sākums:

„Tiesa var izskatīt lietu vienīgi tad, ja ir izsmeltas visas iekšējās apstrīdēšanas vai pārsūdzības iespējas [izsmelti nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi] vispārātzīto starptautisko tiesību normu izpratnē /..”

- šo normu mijiedarbību Tiesa apraksta Lielās palātas 2000.gada 26.oktobra spriedumā lietā *Kudla pret Poliju* (152.rindkopa), uzsverot, ka *„/.. / Ar Konvencijas 1.pantu /.. / primārā atbildība par garantēto tiesību un brīvību ieviešanu un nodrošināšanu tiek uzlikta nacionālajām institūcijām. Sūdzību iesniegšanas Tiesai mašīnērija tādēļ ir subsidiāra attiecībā pret nacionālajām sistēmām, kas aizsargā cilvēktiesības. Šī subsidiaritāte ir izteikta Konvencijas 13.pantā un 35.panta 1.punktā. 35.panta 1.punkta, kas iedibina prasību izsmelt nacionālos tiesību aizsardzības līdzekļus, mērķis ir sniegt Līgumslēdzējām Valstīm iespēju pašām novērst vai atlīdzināt pārkāpumus, kuros tās tiek vainotas, pirms sūdzības par šādiem pārkāpumiem tiek iesniegtas Tiesā. 35.panta 1.punkta prasība balstās uz pieņēmumu, kas atspoguļots Konvencijas 13.pantā (ar kuru tas ir cieši saistīts), ka valstī pastāv efektīvi nacionālie mehānismi apgalvojumiem par indivīda Konvencijā garantēto tiesību pārkāpumiem. Tādējādi 13.pants, kas tieši izteic valsts pienākumu aizsargāt cilvēktiesības visupirms savā tiesību sistēmā, iedibina papildu garantiju indivīdam, lai nodrošinātu, ka viņš vai viņa var efektīvi izmantot savas tiesības /..”*
- no šīs normu „trīsvienības” valstij izriet divi pienākumi – **pirmkārt, nodrošināt Konvencijā definētās tiesības un brīvības; otrkārt, izveidot efektīvus mehānismus, kurus persona var izmantot šo savu tiesību un brīvību aizsardzībai.**

Nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi:

- nacionālo tiesību aizsardzības līdzekļu izveidošanas mērķis ir **identificēt, atzīt un atlīdzināt** pamattiesību pārkāpumus:
 - identificē – kā valsts uzzina, ka, iespējams, ir noticis pamattiesību pārkāpums?
 - atzīst – kā valsts pārbauda, vai pārkāpums ir noticis, un kādā formā valsts atzīst, ka ir noticis cilvēktiesību pārkāpums?
 - atlīdzina (vārda visplašākajā nozīmē) – ko valsts dara, lai likvidētu atzītā pārkāpuma sekas?
- „efektīvi” nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi ir indivīdam **gan teorētiski, gan praktiski pieejami** mehānismi, kas **pēc būtības izskata** indivīda „ticamu” sūdzību (*arguable claim*) un **sniedz pienācīgu atlīdzinājumu**. Indivīdam labvēlīgs iznākums **nav** efektivitātes priekšnoteikums; sūdzības izskatīšanas mehānismam **ne vienmēr** jābūt tiesai;
- papildus plaša tvēruma mehānismiem var tikt izveidoti nacionālie mehānismi īpašu tiesību aizsardzībai, kā arī var tikt izveidoti mehānismi īpašām situācijām.

Tiesas identificētie problēmaspekti Latvijas lietās:

- mehānismi īpašu tiesību aizsardzībai: tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā.

- Tiesa ir atzinusi, ka ņemot vērā Latvijas tiesu un prokuratūras iestāžu praksi, Latvijas Kriminālprocesa likuma 14.pants (tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā) kopsakarā ar Krimināllikuma 49.¹pantu (soda noteikšana, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā) ir uzskatāms par efektīvu nacionālo mehānismu tiesību uz krimināllietas izskatīšanu saprātīgā termiņā aizsardzībai.

Tiesas 2012.gada 20.novembra lēmums lietā *Trūps pret Latviju*:

Tiesa piekrita Latvijas argumentam, ka līdz ar Kriminālprocesa spēkā stāšanos 2005.gada 1.oktobrī būtiski ir mainījusies tiesiskā situācija, jo Kriminālprocesa 14.pantā ir nostiprinātas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kuru pārkāpšanas gadījumā tiesas varēja izbeigt kriminālprocesu, vai, saskaņā 2009.gada un 2012.gada precizējošajiem grozījumiem, arī samazināt sodu. Tiesa, atsaucoties uz Latvijas iesniegto nacionālo tiesu praksi un prokuratūras iestāžu pieņemtajiem lēmumiem par kriminālprocesa izbeigšanu laika posmā pirms un pēc 2009.gada, kad stājās spēkā precizējošie grozījumi 14.pantā, konstatēja, ka atbildīgās iestādēs Kriminālprocesa likuma 14.pantu tieši piemēroja jau 2006.gadā, izbeidzot pārmērīgi ieilgušos kriminālprocesus.

Tiesas 2014.gada 20.maija lēmums lietā *Bērziņš pret Latviju*:

Sūdzību iesniegta par pārāk ilgo kriminālprocesu, kurā sūdzības iesniedzējs kopš 1999.gada oktobra bija apsūdzētā statusā un kurš tiesai tika nodots 2001.gada decembrī, bet pirmās instances tiesas spriedums tika pieņemts tikai 2011.gada novembrī, proti, gandrīz vienpadsmit gadus vēlāk, savukārt kasācijas instances nolēmums tika pieņemts 2012.gada novembrī. Ludzas rajona tiesas spriedumā izklāstītie argumenti ļauj ECT secināt, ka Latvijas tiesu nolēmumu rezultātā sūdzības iesniedzējs vairs nav uzskatāms par iespējama Konvencijas 6.panta 1.daļas „pārkāpuma upuri” Konvencijas izpratnē. Proti, nacionālā līmenī sūdzības iesniedzēja tiesību pārkāpums ir pienācīgi atzīts, un sūdzības iesniedzējam ir piešķirts pienācīgs atlīdzinājums soda noteikšanā.

- Tiesa vēl nav atzinusi, ka arī civilprocesā indivīdam būtu pieejami šādi efektīvi mehānismi savu tiesību aizsardzībai.

Tiesas 2014.gada 28.janvāra spriedums lietā *Veiss pret Latviju*:

Sūdzība iesniegta par gandrīz sešus gadus ilgu tiesvedību nacionālajās tiesās, izskatot civilprasību par brīvprātīgi atzītas paternitātes apstrīdēšanu un paternitātes noteikšanu. Tiesas ieskatā iespēja paātrināt lietas izskatīšanu civilprocesā nav uzskatāma par pietiekamu, lai sūdzības iesniedzējs zaudētu „pārkāpuma upura” statusu Konvencijas izpratnē, ja iesniedzējs nav saņēmis materiāla rakstura kompensāciju par ieilgušo procesu. Tāpat Tiesas ieskatā iespēja lūgt nacionālo tiesu paātrināt tiesvedību, kā arī vērsšanās ar kompensācijas prasību vispārējās jurisdikcijas tiesā, pamatojoties uz Satversmes 92.pantu, nav uzskatāmi par efektīviem tiesiskās aizsardzības

līdzekļiem saistībā ar sūdzību par tiesvedības ilgumu civillietā, jo trūkst precīza tiesiskā regulējuma (Civilprocesa likumā, atšķirībā no Kriminālprocesa likuma, nav definēti kritēriji tiesvedības termiņa samērīguma izvērtēšanai, kā arī nav regulēts iespējamais atlīdzinājums) un tiesu prakses piemēru par to, ka Satversmes 92.pants būtu izmantots, lai atlīdzinātu tiesību uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu.

- **mehānismi īpašās situācijās: ja tiek būtiski grozīts normatīvais regulējums, jo līdzšinējais ir atzīts par neatbilstošu pamattiesībām.**

Tiesas 2013.gada 22.janvāra spriedums lietā *Mihailovs pret Latviju*:

Viens no sūdzības iesniegšanas iemesliem bija tas, ka rīcībnespējīga persona nevarēja izbeigt saņemt pakalpojumus sociālajā aprūpes centrā, jo iesniegumu par pakalpojumu izbeigšanu var iesniegt tikai aizgādnie, lai gan atrašanās šādā slēgta tipa centrā Konvencijas izpratnē ir brīvības atņemšana. Tiesa noraidīja valdības argumentu, ka līdz ar jauno rīcībnespējas regulējumu problēma nacionālā līmenī ir novērsta, un tādēļ sūdzība būtu svītrojama no izskatāmo lietu saraksta. Tiesa uzsvēra, ka uz nākotni vērstas izmaiņas normatīvā regulējumā nekādi nav uzskatāmas par pienācīgu atlīdzinājumu par tiesību uz brīvību pārkāpumiem.

- vai gadījumos, kad likumdevējs groza vai atceļ kādu normu, jo atzīst to par neatbilstošu pamattiesībām, likumdevējam būtu arī jāparedz mehānisms, kā atlīdzināt ar šīs normas piemērošanu personai radītās negatīvās sekas, kas pašas par sevi arī veido pamattiesību pārkāpumu? Kā valsts šādos gadījumos identificēs, atzīs un atlīdzinās pamattiesību pārkāpumus?
- vai negatīvo seku atlīdzināšana būtu jāierobežo uz konkrētu laika posmu līdz jaunā regulējuma pieņemšanai?

- **plaša tvērums mehānismi: Satversmes 92.pants.**

- līdz šim Tiesa nav bijusi gatava atzīt, ka vēršanās vispārējās jurisdikcijas tiesā, atsaucoties uz Satversmes 92.pantu un pieprasot atlīdzinājumu par pārkāpumu, būtu efektīvs nacionāls mehānisms;
- galvenie iemesli (daļēji identificēti spriedumā lietā *Veiss pret Latviju*):
 - nav vērtēšanas kritēriju, pēc kuriem atzīt pārkāpumu;
 - nav pārliecības par efektivitāti, proti, nav pārliecinošu piemēru no tiesas prakses, kādos gadījumos šis mehānisms ir praktiski pieejams, izskata „ticamo” sūdzību pēc būtības un sniedz pienācīgu atlīdzinājumu;
- efektivitātes labākais apliecinājums ir tiesu prakses piemēri.